

NGHI LỄ THEN CẤP SẮC CỦA NGƯỜI NÙNG Ở BÌNH GIA, LẠNG SƠN

PHẠM MINH PHƯƠNG

ĐỖ DUY HƯNG

Viện Dân tộc học và Tôn giáo học,
Viện Hàn lâm Khoa học Xã hội Việt Nam

Nhận bài ngày 25/6/2026. Sửa chữa xong 10/7/2026. Duyệt đăng 15/7/2026.

Abstract

The cấp sắc ordination ritual represents a significant milestone in the Then practices of the Nung people, marking an individual's transition from apprentice to officially recognized Then master and establishing their authority and legitimacy to conduct religious rituals. Drawing on ethnographic fieldwork conducted in Binh Gia, Lang Son Province, and documentary analysis, this article applies Arnold van Gennep's (1960) theory of rites of passage and Victor Turner's (1969) concept of liminality to examine the cấp sắc ritual from the perspective of the anthropology of religion. The findings indicate that the ritual not only marks the completion of an apprenticeship but also functions as a mechanism of religious authorization. It legitimizes the status of Then masters and transforms the identity of individuals believed to possess a spiritual calling for Then practice through their simultaneous recognition by supernatural beings and the community. Based on these findings, the article conceptualizes the cấp sắc ritual as a mechanism of ritual authorization and legitimation, thereby offering an additional anthropological perspective on the study of Then practices in Vietnam.

Keywords: Cấp sắc, Nung people, rite of passage, ritual practitioners, Then.

1. Đặt vấn đề

Then là một thực hành tín ngưỡng dân gian của người Tày, Nùng và Thái ở Việt Nam, kết hợp nghi lễ, diễn xướng, âm nhạc và tri thức bản địa trong một chỉnh thể văn hóa thống nhất. Năm 2019, Thực hành Then của người Tày, Nùng, Thái ở Việt Nam được UNESCO ghi danh là Di sản văn hóa phi vật thể đại diện của nhân loại, khẳng định giá trị và sức sống của di sản trong xã hội đương đại (UNESCO, 2019; Viện Văn hóa Nghệ thuật Quốc gia Việt Nam, 2019). Trong các thực hành Then, nghi lễ cấp sắc giữ vị trí đặc biệt khi đánh dấu bước chuyển từ người học nghề sang thầy Then chính thức, đồng thời xác lập quyền hành lễ và đảm bảo sự kế tục của đội ngũ thầy Then. Các nghiên cứu về Then trước đây chủ yếu tập trung vào nguồn gốc, diễn xướng, văn bản Then, âm nhạc, giá trị văn hóa hoặc công tác bảo tồn di sản. Trong khi đó, nghi lễ cấp sắc với tư cách là cơ chế chuyển đổi thân phận, trao quyền và hợp thức hóa địa vị của thầy Then dưới góc nhìn nhân học tôn giáo vẫn chưa được phân tích một cách hệ thống, đặc biệt đối với cộng đồng người Nùng ở Bình Gia, tỉnh Lạng Sơn. Bài viết dựa trên tư liệu điền dã tại Bình Gia kết hợp với phân tích tài liệu, vận dụng lý thuyết nghi lễ chuyển đổi của Arnold van Gennep (1960) và khái niệm trạng thái chuyển tiếp (*liminality*) của Victor Turner (1969) để phân tích nghi lễ cấp sắc của người Nùng như một cơ chế chuyển đổi thân phận, trao quyền hành lễ và hợp thức hóa địa vị của thầy Then trong hệ thống tín ngưỡng truyền thống. Qua đó, bài viết góp phần làm rõ vai trò của nghi lễ cấp sắc trong việc duy trì sự kế tục của đội ngũ thầy Then và bảo đảm tính liên tục của thực hành Then trong cộng đồng.

2. Phương pháp nghiên cứu

Bài viết sử dụng phương pháp nghiên cứu định tính với cách tiếp cận nghiên cứu trường hợp (*case*

Email: duyhung76@gmail.com

study), tập trung vào nghi lễ Then cấp sắc của người Nùng tại Bình Gia, tỉnh Lạng Sơn. Nguồn dữ liệu được thu thập thông qua điều tra điền dã dân tộc học kết hợp với phân tích tài liệu thứ cấp nhằm đối chiếu và kiểm chứng các thông tin thu nhận từ thực địa. Nghiên cứu trường hợp được lựa chọn vì nghi lễ Then cấp sắc ở Bình Gia hiện vẫn được cộng đồng duy trì tương đối đầy đủ, tạo điều kiện quan sát trực tiếp toàn bộ tiến trình nghi lễ và thu thập dữ liệu thực địa có tính hệ thống.

Nguồn dữ liệu sơ cấp được thu thập trong đợt điền dã tiến hành từ ngày 01 đến ngày 04 tháng 7 năm 2026 tại Bình Gia. Nhóm nghiên cứu trực tiếp quan sát quá trình chuẩn bị và thực hành nghi lễ cấp sắc, ghi chép nhật ký thực địa, sử dụng ghi âm, ghi hình và chụp ảnh để lưu giữ tư liệu. Bên cạnh đó, các cuộc phỏng vấn sâu được thực hiện với thầy Then, nghệ nhân, cán bộ văn hóa địa phương và những người tham gia nghi lễ, nhằm làm rõ quy trình thực hành, ý nghĩa của các nghi thức và cách cộng đồng lý giải nghi lễ cấp sắc.

Tư liệu thứ cấp bao gồm các công trình nghiên cứu về Then, tín ngưỡng của người Nùng, di sản văn hóa phi vật thể và các văn bản liên quan đến Thực hành Then của người Tày, Nùng, Thái ở Việt Nam. Việc đối chiếu giữa tư liệu điền dã và các nguồn tư liệu thứ cấp góp phần kiểm chứng thông tin và bổ sung cơ sở để diễn giải các kết quả nghiên cứu trong bối cảnh rộng hơn.

Trong quá trình phân tích dữ liệu, bài viết vận dụng lý thuyết nghi lễ chuyển đổi của Arnold van Gennep (1960) kết hợp với khái niệm trạng thái chuyển tiếp (*liminality*) của Victor Turner (1969) để phân tích sự chuyển đổi địa vị của người có *căn Then* trong tiến trình trở thành thầy Then. Trên cơ sở đó, nghi lễ cấp sắc được tiếp cận như một cơ chế trao quyền và hợp thức hóa địa vị thầy Then trong hệ thống tín ngưỡng truyền thống của người Nùng.

3. Kết quả và thảo luận

3.1. Bối cảnh tín ngưỡng và quan niệm về căn Then trong nghi lễ cấp sắc

Nghi lễ Then cấp sắc của người Nùng được đặt trong hệ thống tín ngưỡng dân gian truyền thống, phản ánh quan niệm về mối quan hệ giữa con người và thế giới siêu nhiên. Những thực hành này là một phần quan trọng của bản sắc văn hóa các dân tộc vùng Đông Bắc Việt Nam (Hoàng Nam, 2004). Theo quan niệm của người Nùng, thế giới gồm hai bình diện: thế giới con người và thế giới thần linh, nơi các vị thần Trời, thần Núi, thần Sông, tổ tiên và các vị thần bảo hộ hiện diện, chi phối và bảo trợ đời sống cộng đồng. Trong hệ thống quan niệm đó, việc duy trì sự hòa hợp với thần linh thông qua các nghi lễ được xem là điều kiện bảo đảm sức khỏe, mùa màng và sự bình an của cộng đồng (Bế Văn Hậu, 2022; Nguyễn Thị Yên, 2007).

Từ góc nhìn văn hóa học, các hệ thống biểu tượng trong nghi lễ Then đóng vai trò như các hình thức diễn giải của cộng đồng về thế giới quan (Geertz, 1973). Đồng thời, các quan niệm về thế giới siêu nhiên và sự bảo trợ của thần linh trong Then cũng có những nét tương đồng nhất định với hệ thống tín ngưỡng dân gian và Đạo Mẫu của người Việt (Ngô Đức Thịnh, 1996, 2009) và là một phần bản sắc văn hóa vùng Đông Bắc (Hoàng Nam, 2004).

Trong tín ngưỡng này, khả năng giao tiếp với thần linh không được quan niệm là năng lực bẩm sinh của cá nhân mà phải được thần linh trao truyền thông qua nghi lễ cấp sắc. Chỉ những người được cho là “có căn Then” mới được lựa chọn làm trung gian kết nối giữa thế giới con người và thế giới thần linh. Những người này thường trải qua các biểu hiện đặc biệt như ốm đau kéo dài, những giấc mơ mang tính linh ứng hoặc trải qua các biến cố khó lý giải, được cộng đồng diễn giải như dấu hiệu của sự lựa chọn từ thần linh.

Trong quan niệm của cộng đồng, việc từ chối *căn Then* đồng nghĩa với việc không thực hiện sứ mệnh do thần linh giao phó; hệ quả thường được lý giải bằng những bất ổn về sức khỏe hoặc tinh thần. Chính vì vậy, quá trình học nghề và nghi lễ cấp sắc trở thành điều kiện để người có *căn* hoàn tất sự chuyển đổi sang địa vị thầy Then. Sau nghi lễ, quyền hành lễ của họ được thần linh thừa nhận và cộng đồng công nhận. Như thầy Hoàng Đức N chia sẻ: “Cấp sắc là cấp bằng, có sắc lệnh của Vua Cha mới được hành nghề; nếu không, chỉ là bói ở nhà thôi” (PVS thầy Then 24 tuổi, Bình Gia, tháng 7/2026).

Có thể thấy, nghi lễ cấp sắc vì thế không đơn thuần đánh dấu việc hoàn thành quá trình học nghề mà còn vận hành như một cơ chế xác lập địa vị tôn giáo và trao quyền hành lễ cho thầy Then. Thông qua sự thừa nhận đồng thời của thần linh và cộng đồng, nghi lễ tạo lập tính chính danh cho chủ thể hành nghề, đồng thời bảo đảm sự kế tục của đội ngũ thầy Then và duy trì thực hành Then trong cộng đồng người Nùng. Quan niệm về *căn Then* và tính chính danh của việc hành nghề là tiền đề để hình thành toàn bộ tiến trình chuyển đổi địa vị của người học nghề trong nghi lễ cấp sắc, được trình bày ở mục tiếp sau.

3.2. Quá trình chuyển đổi từ người học nghề thành thầy Then

Theo kết quả điền dã tại Bình Gia, việc trở thành thầy Then không diễn ra ngay lập tức mà là một quá trình chuyển đổi gồm nhiều giai đoạn kế tiếp nhau. Mỗi giai đoạn đều gắn với những yêu cầu về tri thức nghi lễ, sự rèn luyện đạo đức và các thử thách về thể chất, tinh thần nhằm chuẩn bị cho việc tiếp nhận quyền hành lễ.

Quá trình chuyển đổi bắt đầu bằng việc lập bàn Hào quang và ăn hạt gạo chay, đánh dấu sự kết nối giữa người học và thế giới thần linh. Ở giai đoạn này, người học chưa được phép hành nghề mà chỉ được xem bói tại nhà và theo thầy học việc. Ở giai đoạn này, họ tiếp tục học thuộc bài cúng, lời hát Then, các quy tắc nghi lễ và từng bước rèn luyện cách ứng xử trong đời sống tín ngưỡng.

Một nội dung quan trọng của quá trình học việc là người học phải sống cùng thầy khoảng 40 ngày. Khoảng thời gian này không chỉ nhằm truyền dạy tri thức nghi lễ mà còn rèn luyện kỷ luật và đạo đức hành nghề. Người học phải ăn chay, sinh hoạt cùng gia đình thầy và tham gia các công việc thường ngày. Theo quan niệm của cộng đồng, nếu chưa hoàn thành đầy đủ quá trình này thì dù đã thuộc bài cúng cũng chưa đủ điều kiện hành nghề và có thể chịu sự quở phạt của thần linh.

Tri thức Then bao gồm hệ thống các bài cúng, nghi thức hành lễ và nhiều tri thức bí truyền như thần chú, cách thỉnh thần, dựng đàn, thu dọn lễ vật. Những tri thức này được truyền dạy trực tiếp từ thầy sang trò và được giữ gìn trong phạm vi của dòng truyền nghề, không phổ biến cho người ngoài.

Dấu mốc hoàn tất của quá trình học việc là nghi lễ cấp sắc. Tại đây, người học được thần linh “trao bằng”, tức sắc lệnh của Vua Cha để chính thức trở thành thầy Then. Trước thời điểm này, họ chỉ được xem bói tại nhà; sau lễ cấp sắc mới có quyền chủ trì các nghi lễ Then và nhận lễ vật từ gia chủ. Thầy Hoàng Đức N chia sẻ: “Cấp sắc là cấp bằng, có lệnh Vua Cha mới đi ăn lộc thiên hạ; không có lệnh thì chỉ bói ở nhà.” (PVS thầy Then nam 24 tuổi, Bình Gia, tháng 7/2026).

Sau cấp sắc, người học được đội mũ tướng, tiếp nhận binh mã và đảm nhiệm việc chủ trì các nghi lễ Then. Đây cũng là thời điểm cộng đồng chính thức công nhận tư cách của họ với vai trò thầy Then. Theo thầy Then Liễu Văn Th. khi được nhận mũ áo và được cấp sắc hành nghề đã cảm thấy như được “sinh ra lần thứ 2” (PVS thầy Then nam 33 tuổi, Bình Gia, Lạng Sơn, tháng 7/2026)

Có thể thấy, quá trình từ học nghề đến trở thành thầy Then là tiến trình tích lũy tri thức nghi lễ, rèn luyện phẩm chất hành nghề và hoàn tất sự chuyển đổi về địa vị tôn giáo. Trong tiến trình đó, nghi lễ cấp sắc giữ vai trò quyết định trong việc xác lập quyền hành lễ và tính chính danh của thầy Then.

3.3. Nghi lễ cấp sắc: Quá trình chuyển đổi thân phận và trao quyền hành lễ

Nghi lễ cấp sắc của người Nùng đánh dấu sự hoàn tất quá trình học nghề và xác lập sự chuyển đổi chính thức từ người có căn Then sang thầy Then được thần linh và cộng đồng công nhận. Theo kết quả nghiên cứu tại Bình Gia, nghi lễ chỉ được tiến hành khi người học đã lập bàn Hào quang, hoàn thành quá trình học việc và được thầy truyền nghề xác nhận đủ điều kiện tiếp nhận quyền hành lễ. Đây là thời điểm người học chuyển từ vị thế tiếp nhận sang chủ thể thực hành nghi lễ trong hệ thống tín ngưỡng truyền thống.

Trước khi diễn ra nghi lễ cấp sắc, người học sống cùng thầy khoảng 40 ngày, ăn chay, học bài cúng, thần chú, các quy tắc hành nghề và tham gia lao động như chẻ củi, cày bừa, hót phân. Giai đoạn này vừa truyền dạy tri thức nghi lễ, vừa rèn luyện kỷ luật và đạo đức hành nghề. Theo thầy Hoàng Đức N., nếu chưa hoàn thành quá trình học việc mà thực hiện lễ cấp sắc thì người học có thể bị thần linh quở phạt.

Đỉnh điểm của nghi lễ là lúc người học được thần linh “trao bằng”, tức sắc lệnh của Vua Cha, qua đó chính thức có quyền chủ trì các nghi lễ Then và nhận lễ vật. Trước thời điểm này, người học chỉ được xem bói tại nhà. Như lời thầy Hoàng Đức N: “Cấp sắc là cấp bằng, có sắc lệnh mới đi ăn lộc thiên hạ; không có thì chỉ bói ở nhà” (PVS thầy Then nam 24 tuổi, Bình Gia, tháng 7/2026). Tư liệu điền dã cho thấy quyền hành lễ của thầy Then không được mặc nhiên thừa nhận mà được xác lập thông qua nghi lễ cấp sắc và sự thừa nhận của thần linh cũng như cộng đồng.

Sự thay đổi địa vị còn thấy rõ qua nghi thức đội mũ tướng, tiếp nhận binh mã và sự thay đổi trong cách xưng hô của cộng đồng. Sau lễ cấp sắc, người được cấp sắc được cộng đồng tôn xưng là “thầy”, trở thành người đại diện thực hiện các nghi lễ và truyền đạt ý chỉ của thần linh đối với cộng đồng, kể cả trong các nghi lễ dành cho người thân trong gia đình.

Một phương diện khác của nghi lễ là những trải nghiệm tâm linh của người được cấp sắc. Khi bước qua than hồng trên “ngựa hồng”, người tham gia nghi lễ cho biết họ không còn cảm giác sợ hãi mà có cảm giác như đang “nhìn thấy con ngựa thật”. Trong trạng thái nhập tướng, họ cảm nhận như có một thực thể khác nhập vào thân thể, khiến giọng nói và cử chỉ thay đổi theo thần linh. Từ góc độ nhân học tôn giáo, những trải nghiệm này phản ánh nhận thức của người thực hành về sự chuyển đổi căn tính trong quá trình tiếp nhận quyền hành lễ.

Sau lễ cấp sắc, thầy Then bắt đầu đảm nhiệm việc chủ trì các nghi lễ trong cộng đồng. Trước mỗi nghi lễ, họ thực hiện các thủ tục báo cáo với tướng thánh, xin binh mã; khi kết thúc tiến hành lễ báo công, khao binh. Quyền hành lễ luôn gắn với trách nhiệm tuân thủ các quy tắc nghề nghiệp và duy trì sự tín nhiệm của thần linh cũng như cộng đồng.

Xét từ góc độ nhân học tôn giáo, nghi lễ cấp sắc phản ánh đầy đủ đặc trưng của một nghi lễ chuyển đổi (*rite of passage*) (Van Gennep, 1960). Người có *căn Then* lần lượt trải qua giai đoạn tách khỏi đời sống thường ngày, bước vào trạng thái chuyển tiếp thông qua quá trình học nghề và thử thách, trước khi tái gia nhập cộng đồng với tư cách thầy Then (Turner, 1969). Trong tiến trình đó, nghi lễ cấp sắc giữ vai trò xác lập quyền hành lễ, hợp thức hóa địa vị tôn giáo và bảo đảm sự kế tục của đội ngũ thầy Then trong cộng đồng người Nùng.

3.4. Nghi lễ cấp sắc như cơ chế hợp thức hóa địa vị tôn giáo của thầy Then

Nghi lễ cấp sắc của người Nùng là dấu mốc hoàn tất quá trình học nghề, đồng thời xác lập địa vị của người hành nghề trong hệ thống tín ngưỡng truyền thống. Tư liệu điền dã tại Bình Gia cho thấy chỉ sau khi trải qua nghi lễ cấp sắc, người có *căn Then* mới được thần linh thừa nhận và cộng đồng công nhận với tư cách thầy Then. Việc lập đàn, thỉnh thần, truyền pháp, cấp binh mã và trao sắc tạo thành một trình tự nghi lễ thống nhất, trong đó việc xác lập quyền hành lễ và tính chính danh của người hành nghề giữ vai trò trung tâm.

Trong quan niệm của cộng đồng, khả năng giao tiếp với thần linh không được xem là năng lực vốn có của cá nhân mà phải được trao truyền thông qua nghi lễ cấp sắc. Vì vậy, dù đã hoàn thành quá trình học việc, người có *căn Then* chưa được phép chủ trì các nghi lễ nếu chưa trải qua nghi thức này; chỉ sau lễ cấp sắc, họ mới chính thức đảm nhiệm việc thực hiện các nghi lễ cầu an, chữa bệnh và các nghi thức tín ngưỡng khác theo truyền thống.

Từ góc nhìn nhân học tôn giáo, nghi lễ cấp sắc là cơ chế xác lập quyền hành lễ và địa vị tôn giáo của thầy Then thông qua chính quá trình thực hành nghi lễ (Bell, 1992). Pháp danh, binh mã và các quyền năng nghi lễ được tiếp nhận trong lễ cấp sắc đánh dấu sự chuyển đổi về tư cách hành nghề, đồng thời tạo lập sự thừa nhận của cộng đồng đối với người thực hành thông qua “quyền lực biểu tượng” (Bourdieu, 1991). Chính cơ chế này góp phần duy trì sự kế tục của đội ngũ thầy Then và bảo đảm tính ổn định của thực hành Then trong cộng đồng người Nùng.

Đối chiếu với lý thuyết nghi lễ chuyển đổi của Van Gennep và khái niệm trạng thái chuyển tiếp của Victor Turner cho thấy nghi lễ cấp sắc phản ánh đầy đủ ba giai đoạn tách biệt, chuyển tiếp và tái hội

nhập. Tuy nhiên, trường hợp người Nùng ở Bình Gia còn làm nổi bật một phương diện khác, đó là quá trình xác lập tính chính danh của người hành nghề thông qua sự thừa nhận đồng thời của thần linh và cộng đồng. Đây là điểm khác biệt nổi bật của nghi lễ cấp sắc, vượt lên ý nghĩa của một nghi lễ đánh dấu sự trưởng thành nghề nghiệp.

Từ những kết quả nghiên cứu nêu trên, bài viết đề xuất tiếp cận nghi lễ cấp sắc như một cơ chế trao quyền nghi lễ (*ritual authorization*) và hợp thức hóa địa vị tôn giáo (*ritual legitimation*). Từ trường hợp người Nùng ở Bình Gia, nghiên cứu đồng thời đề xuất một khung phân tích về mối quan hệ giữa nghi lễ chuyển đổi, sự trao quyền và quá trình xác lập tính chính danh của người hành lễ. Khung phân tích này có thể được tham khảo khi nghiên cứu các nghi lễ phong chức và xác lập địa vị của người hành lễ trong những truyền thống tín ngưỡng dân gian khác ở Việt Nam.

4. Kết luận

Nghi lễ Then cấp sắc giữ vị trí trung tâm trong thực hành Then của người Nùng, đánh dấu sự chuyển đổi từ người học nghề sang thầy Then và xác lập quyền hành lễ cùng tính chính danh trong hệ thống tín ngưỡng truyền thống. Thông qua nghi lễ, người có căn Then được thần linh thừa nhận và cộng đồng công nhận để đảm nhiệm vai trò thực hiện các nghi lễ tín ngưỡng. Vì vậy, cấp sắc trở thành cơ chế bảo đảm sự kế tục của đội ngũ thầy Then và duy trì thực hành Then trong cộng đồng. Dựa trên tư liệu điền dã ở Bình Gia kết hợp với cách tiếp cận nhân học tôn giáo, bài viết cho thấy nghi lễ cấp sắc có thể được tiếp cận như một cơ chế trao quyền nghi lễ và hợp thức hóa địa vị tôn giáo. Cách tiếp cận này góp phần làm rõ ý nghĩa xã hội và tôn giáo của nghi lễ cấp sắc, đồng thời bổ sung một góc nhìn phân tích đối với nghiên cứu về Then ở Việt Nam.

Kết quả nghiên cứu cũng gợi mở cơ sở khoa học cho việc bảo tồn và phát huy giá trị của Thực hành Then trong bối cảnh đương đại, nhất là sau khi di sản được UNESCO ghi danh là Di sản văn hóa phi vật thể đại diện của nhân loại (UNESCO, 2019; Viện Văn hóa Nghệ thuật Quốc gia Việt Nam, 2019).

Chú thích

(*) Bài viết này phục vụ cho bảo vệ đề tài cơ sở năm 2026.

Tài liệu tham khảo

- Bế Văn Hậu (2022). *Tín ngưỡng, tôn giáo của người Nùng ở Việt Nam*. NXB Khoa học Xã hội.
- Bell, C. (1992). *Ritual theory, ritual practice*. Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Basic Books.
- Hoàng Nam (2004). *Văn hóa các dân tộc vùng Đông Bắc Việt Nam*. NXB Văn hóa Dân tộc.
- Ngô Đức Thịnh (1996). *Đạo Mẫu Việt Nam*. NXB Văn hóa Dân tộc.
- Ngô Đức Thịnh (2009). *Đạo Mẫu Việt Nam* (Tái bản). NXB Tôn giáo.
- Nguyễn Thị Yên (2007). *Tín ngưỡng dân gian Tày, Nùng*. NXB Khoa học Xã hội.
- Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Aldine Publishing.
- UNESCO. (2019). *Nomination file No. 01483: Then practices of the Tày, Nùng and Thái in Viet Nam*.
- Van Gennep, A. (1960). *The rites of passage* (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1909)
- Viện Văn hóa Nghệ thuật Quốc gia Việt Nam (2019). *Hồ sơ quốc gia “Thực hành Then của người Tày, Nùng, Thái ở Việt Nam” trình UNESCO*.